

॥२॥४॥॥

४४०

सा नील सा

२० श्री

इंद्रपुराण
वैकराठराज

श्रीगणेश खलि

श्रीगणेश
सा ५९

श्री २
ग

अ भूत

संज्ञक
नैपरका

॥२॥

श्रीकृष्ण

श्री

श्री

सा ५९

सा ५९

४॥४॥४॥

सर्वोपदेशको

ममन न आगम

ॐ

श्री

श्री

जो कहे
कहा
लेखित

गुरु

गुरु

गुरु

गुरु

श्रीगणेश
नाम

ASHA ARCHIVES

आर्य समाज

1.3 59

ल को

१

१

१

श्रीगणपतयेनमः ॥ नत्वा मरुती देवी भुक्ता गुणैकरोमहम् पाणिनीयप्र
 वेशाय लघुमिदं त्रिकौमुदीम् ॥ १ ॥ अ इ उ ए १ अ न्न क २ ए ओ ३ ऐ औ च ४ ह य
 व र ण ५ ल ण ६ न म ण न म ७ ऋ म ऋ ८ य ऊ ऋ ९ ज व ग ङ द श १० ख फ छ ढ
 थ च ठ न व ११ क प य १२ श ष स न १३ ह ल १४ ॥ इति सूत्राण्यणादिसंज्ञार्थानि एषाम
 आहतः हकारादिष्वकार उच्चारणार्थः लणमथेति संज्ञकः हलन्तम् उपदेशो
 हलित्पातः उपदेशश्चाधोच्चारणम् सूत्रेष्वष्ट्ये पदं सूत्राः नरादनुवर्तनीये सर्वत्र अ
 दर्शनं लोपः प्रसक्तस्यादर्शनं लोपसंज्ञं स्यात् तस्य लोपः तस्येते लोपः स्यात् गणद्वयो

श म

॥ १ ॥

श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीगणेशाय नमः

हकारे हित्वा क्रियमिति शब्दपिवा हता
 अहं एषा च क्षादित्यत्र ह्यसिद्धं भविष्यति

१॥ १॥

इणाद्यर्थः आदिरन्त्येन सहेता अन्त्येन ता सहित आदिर्मध्य गानोस्वस्य च संज्ञा स्यात्
 एथाऽणिति अ इ उ वर्णानां संज्ञा एवमच हल अल इत्यादयः उकारोऽनुस्वदीर्घपुन
 ॥ उ अ इ अ इ अ वः वांकास्ते इव कालो यस्य सोऽच क मा दु ख दी र्घ पुन संज्ञः स्यात् सय
 त्येक मुदात्रादिभेदेन त्रिधा उच्चेरुदात्तः नीचैरनुदात्तः समाहारः स्वरितः सनयविवे
 ऽपि प्रत्येकमनुनासिका ननुनासिकत्वाभ्यां द्विधा मुखनासिका वचनोऽनुनासिकः
 मुखसहितनासिकोच्चार्यमाणो वर्योऽनुनासिकसंज्ञः स्यात् नदित्यम् अ इ उ ऋ
 एषांप्रत्येकमष्टादशभेदाः लृवर्णास्य द्वादश तस्य दीर्घाभावात् एवामपि द्वादशाने

न. को.

२

२

१११६
 षां ह्रस्वाभावात् तुल्यास्यपुण्यत्वं सर्वगीम तां चादिस्थानमाभ्यंतरपुण्यत्वं श्रुतेन द्वयं यस्य
 येन तुल्यं तन्मिथः सर्वगीम स्यात् अल्वर्गीये मिथः सावर्ण्यं वाच्यम् अकृहविमर्जनीयानां
 कण्ठः इचुयशानां तालुः मृदुराणां मूर्धा लतुलसानां दन्ताः उपपद्मानीयानां मोक्षो
 जमङ्गानां नाशिका च स्फैतोः कण्ठतालुः श्रोत्रोत्तरोः कण्ठोष्ठम् वकारस्य दन्ता यम्
 जिह्वामूलीयस्य जिह्वामूलम् नासिकाऽनुस्वारस्य यदोधिवाः श्राम्यन्तरे वाद्यश्च आद्य
 पंचधा स्पष्टेष्वप्यष्टेष्वद्विवृतं संवृतं भेदात् तत्र स्पष्टं पुण्यत्वं स्पष्टीनाम् ईषत्स्पष्टम्
 न्तस्थानां ईषद्विवृतम् अर्णाम् विवृतं स्वरणम् ह्रस्वस्यावर्णस्य प्रयोगे संवृतम्

विरतः

प्रक्रियादशाणां तु विवृतमेव वाद्यमेकादशधा विचारः संवारश्चास्मानादोऽधोषोषोषोः
 व्यप्राणो महाप्राण इदं तौ नुदातः स्वरितश्चेति खरे विचारः श्वासा भयोषाश्च ह्रशः
 संवारनादापोषाश्च वर्गीणां प्रथमतः तीयपंचमायणश्चाव्यप्राणाः वर्गीणां द्वितीयचतुर्थी
 शलश्च महाप्राणाः कादयो मादशानाः स्पष्टाः यरेणऽन्तस्थाः शल उपप्राणाः अचः स्वरः
 कः ख इति कखाभ्यां प्रागर्द्धविमर्गसदृशो जिह्वामूलीयः पूः पः फ इति यफाभ्यां प्रागर्द्ध
 विमर्गसदृशपद्मानीयः अं अः इत्यचपरावनुस्वारविमर्गः अणुदिसवर्णस्य चाप्य
 तपः अविधीयमानोऽस्य उदिच्चसवर्णस्य संज्ञा स्यात् अत्रैवाण्यरेणारुकारेण कुच

म. कौ

3

दुनुपएतेउदितः तदेवमइत्यष्टादशानां संज्ञां तथेकारेकारौ ॥ अकारस्त्रिंशतः ॥ ए
वंतुकारेपि एचो द्वादशानाम् अनुनासिकाननुनासिकभेदेन एवलादिधातेनाऽनु
नासिकांते द्वयोर्द्वयोः संज्ञा परः सन्निकर्षः संहिता वर्णानामतिशयितसन्निधिः संहि
तासंज्ञः स्यात् हलानंतसंयोगः अज्जिख्यवहिताहलः संयोगसंज्ञासुः सुप्तिङं
एदम सुवत्तन्तिङं तंचपदसंज्ञं स्यात् ॥ ६३ ॥ इति संज्ञाप्रकरणम् ॥ ३ ॥ इको यण
विः इकः स्थानेयणस्यादचि संहितायां विषये सुधी उपास्य इति स्थिते तस्मिन्निति
निर्दिष्टे पूर्वस्य सप्रमी निर्देशेन विधीयमानं कार्यं वर्णान्तरेणा व्यवहितस्य पूर्वस्य

॥०॥ अक्षये निमकारिणी परिभाषा ॥०॥

३

शाम

लोपः शाक्यस्य ॥ अवरतिपूर्वमोपदात्रयोः यवयो लोपो वा
परः ॥ ॥ पूर्वजसिद्धम् ॥ मन्त्रदत्तम् ॥ अति प्रसिद्धि विपाद्य स्थिति पाशा म
शिनीयाः लणमत्रस्थावरेण तसहचार्यमारणारे फोरलयोः संज्ञा उरणा परः अइ
नित्रिंशतः संज्ञेत्युक्तं तस्थानेयोऽणसर परः मन्त्रेव प्रवर्तते कश्चिद्विः नवल्लकारः वृद्धि
रादेच ॥ अदेच वृद्धि संज्ञः स्यात् वृद्धिरेचि अदेचि परे पूर्वपरयो वृद्धिरेकादेश
ः स्यात् गुणपवादः कश्चैकत्वम् गंगोद्यः देवैश्वर्यम् कश्चैकत्वम् एते धर्माः
अवर्णादेजाधारेते धर्मा रुचि परे वृद्धिरेकादेशः स्यात् पररूपगुणाऽपवादः उपे
तिः उपेधते प्रसोहः एजाधोः किम् उपेत माभवात्पुदिधत् स्वादिरेरिणाः स्वैरम्
स्वैरि स्वैरिणी अक्षादुहिन्यामुपसंग्यानम् अक्षौहिणीसेना अज्ञेचत्तीयासमासे
विपूर्व प्रतिपदं शास्त्रसिद्धम् ॥ ह्रस्व इह ॥ ह्रस्व यिह ॥ किञ्चिह ॥

प्रादोहोठे
ठेवो थोव
॥ प्रोहप्रोह
प्रोहिये
वयेव ॥ १

विष्णुसहस्रनाम

सु

ल. को

प

प

५

स

सु

सुखेन कृतः सुखार्त्तः तृतीयेति किम् परमर्त्तः एव तत्तरकं वलवसनासीदशानामृ
 शापादीनामृदेपरे वृद्धिरेकादेशः स्यात् पारंगमित्यादि उपसर्गः क्रियायोगे प्रादयः क्रि
 यायोगे उपसर्गसंज्ञाः स्युः प्रपरा अप सस् अतु अव निस निरु दुस् दुन वि आ
 इ नि अधि अपि अति सु उत अभि मि प्रति परि उपरते प्रादयः भवादयो वा
 तवः क्रियावाचिनो भवादयो वातु संज्ञाः स्युः उपसर्गा इति धातोः अवर्णान्तादुपसर्गाद्
 कारो दोधातो पर वृद्धिरेकादेशः स्यात् प्राहुति एडि पररूपम् अवर्णान्तादुपसर्गादेका
 दोधातो पर पररूपमेकादेशः स्यात् प्रजने उपोषति अचोत्यादि हि अचाम्भवेपोऽन्त्या
 पूर्वपरयो स्याते

सु

राम

प

५

लागलीदार

अपदेशिवदेकस्मिन्

स आदिर्यस्य तद्विसंज्ञं स्यात् शक आदिषु पररूपं वाच्यम् तच्चेष्टः शकन्धुः कर्कन्धुः
 मनीषाः आकृतिगरेणायम् मानराडः श्रीमान् श्रीमि आडि च परे पररूप
 मेकादेशः स्यात् शिवायेनमः शिव आशुहि इति स्थिते शिव एहि शिवेहि युका स
 वरुणदीर्घः अकः सवर्णोचि परे दीर्घ एकादेशः स्यात् देत्यारिः श्रीशः विष्णुदेयः होतृ
 कारः एडः पदान्तादति पदान्तादेशेति परे पूर्व रूपमेकादेशः स्यात् होव विष्णोव
 सर्ववर्चिभाषोगोः लोके वेदे चैड न्तस्य गार निवा प्रकृतिभावः पदोते गो अयम् गोगुम्
 एरुत्तस्य किम् चित्रग्वगम् पदोते किम् गोः अनेकास्ति सर्वस्य इति प्राप्ते डि च

आहत्या
 नामस्य ह्ये
 ल उ

असिद्धिपद

असिद्धिपद इह पतरुदे धातु पुरसर्ग

पदोक्त

स्व

ल. को

गोश्रग्रम् गोश्रग्रम् २

दि. इनेकालप्यन्येव स्यात्. गुवड् स्फोटायनस्य पदांते एङ् न्नस्यो गारवड् वाऽचि. गवा
 ग्रम् पदांते किम्. गवि. इन्डेच. गारवड् गवेन्डः. इराद्धन्तेच. इरात्संवाधने वोक्कस्येदर
 च पुतावा. पुतपुगसा. अचि नित्यम्. पुताः पुगसाश्चाचि परं नित्यं प्रकृत्याः सुः. आग
 रुकल ३ वगाश्चरति. इद्देद्विवचनं पुगसं. ईद्देदंतद्विवचनं पुगस्य सजं स्यात्.
 हरीयंतौ. विस्नुड्मौ. गंगे अस्. पचेतेड्मौ. अदसोमात्. अस्मान्यरावीदंतौ पुगः
 ह्योस्तः. अमीईशा. एमकस्मावम आमाते. मात्किम् असुकेऽत्र. असतिः
 मादुरुणोपकारोप्यनुवर्तत चादयो सन्ते अद्वयार्थाश्चादयो निपातसंज्ञाः सुः. प्राद

वस्तुपलक्षणं यत्र सर्वताम प्रयुज्यते । द्वयमित्यु
 चोत्तैस्त्वर्थो भेदात्वेन विवक्षितः ।

एष दर्थे क्रियायोगे मर्कदाभि विधीनः यः ।
 एतन्मार्तं डि. ती विधात्

एकताव्यः एकतादि

यः एतेऽपि तथानिपात एकाजनाड्. एको जनिपात भाड् वर्जः पुगस्य इड्
 न्दः उड्मेशः वाक्यस्मरणो रङ्गित् भाएवं नुमत्यमे भाएवं किल तत् अन्यत्र डि
 त्. ईषदुल्लं भाड्ममिति स्थिते ओल्लं ओत्तं ओदंतो निपात पुगस्य. अहोईशाः
 संबुधौ शाकल्यस्य तावो नोर्ष संबुद्धिनिमित्तक भोकारो वा पुगस्योऽवेदिके इ
 नोपरे विष्माइति विस्मयति विस्मयति मयड्चोवावा मयः परस्य उजो वा
 वास्यादचि किं सुक्तं किमुड्क्ते. ईको सवर्गो शाकल्यस्य इस्वश्च पदाना ईको
 रुखावासुरसवर्गोऽचि रुखविधिमामर्थ्यान्तरस्य संधिः चकि भव चक्रत्र

अन्तराभां चदे ॥ अन्तराभां चदे फहकाराभां चरस्य चरो द्वे सः ॥

लो:३ जीर्णो

ल:को

पदांताः ॥ किम् गौर्णो नमामे वायव्यः अत्यकः अतिपरे पदांतामकः
प्राग्वत् वसन्तविः वृक्षविः पदांताः किम् आर्हत ॥ १ ॥ ॥ इति स्वरसंधिः ॥
ज्ञा पुना शुः सकारतवर्गयोः शकारचवर्गभ्यां यो गेशर्करचवर्गोस्तः हरिइयो
तेऽं गमश्चिनोति सच्चित् शार्ङ्गि अय शान् शान्तरस्यतव वर्गस्य बुत्वन
विष्मः प्रुत्त पुना शुः ज्ञा पुना यो गेशुः गमस्यष्टः गमष्टीकते पेष्टा न
दीका चकिराढाकम नपदांताद्धारनाम् पदांताद्वर्गात्परस्य ज्ञा पुन पट
संतः पं पदांताकिं इहे टोः किं सपिष्टमं भनामवतिनगं गामिति वाच्ये

६२

६१

कमिषिमे नि य म् क रि
लोप रि मा षा सु ज ष

गम

७

॥ ३ ॥

तवर्गस्य षकारे परे १

तवर्गस्य लकारे परे ३

मपसां पसावतिः पसमर्ग्या ताः पि बुत्वन स्तव्यः हलां नशोते पदांते
लांजशः स्युः वागीशः विदुषः परेऽनुनासिकेऽनुनासिको वापि पदांतस्यानुनासि
को वास्यात् एतन्मुगारिः एमुगारिः प्रत्ययेभावायानित्यं तन्मात्रं चिन्मयं तोलिप
रसवर्गः तद्वयः विद्वान्निखते नस्यानुनासिकालः बुद स्याः जंभोः पूर्वस्य
दः परयोः स्याज्जंभोः पूर्वसर्व र्णाः तस्मादित्युत्तरस्य पंचमीर्दिशेन क्रियमाणं
कार्यवर्गांतरेणाव्यवहितस्य परस्य जेयम् आदेः परस्य परस्य यदिहितं तत्र देवो
धाम अत्राघोषस्य मरा प्राणास्य तादृशस्य वधकारः रुरो रुरिसवर्गो हलः परस्य

१ मस्य

उनासिके
परे ३

नी ३

स्या ३

लं० को
॥८॥

हरोलोपोवास्यासवर्णोहरि खरिचरिगिलाचरः सुः इतिदस्यतः उत्था नम
रुपोहोन्यतरस्यामः रुयः परस्यवापूर्वसवर्णाः नादस्यमहाप्राणस्यतादृशो
वर्गचतुर्थः वाग्घरिः वाग्हरिः शब्देति पदानाक्तयः परस्यशस्यछेवास्याद
टि॥ तच्छिवः तचशिवः पदानाकिम विरपशम छत्वममितिवाच्यम् तच्छे
केन तचश्लोकेन मानुस्वारः मानस्यपदस्यानुस्वारोहलि हरिवंदे पदस्यकि
म गम्यते नश्चापदान्तस्यजलि तस्यमस्यपदान्तस्यरुल्यनुस्वारः यशांसि आकं
स्यते ननुस्वारस्ययपिपरसवर्णीः शान्तः वापदान्तस्य पदान्तस्यानुस्वारस्ययपि

रुलिकि मन्पते

चौर

पदानाक्तयकरस्यसस्योवाअभापटे

उत्तमन
हस्य२

राम
॥८॥

इच्छा इच्छा

वेतिवक्तव्यः ॥ ३

लृहा

रेपरसवर्णोवास्यात त्वङ्करोपि त्वङ्करोपि मोरानिसमः को द्विवेतेगजतो
पोसमोमस्यमएवस्यात ममाट् हेमपरेवा मपरेहकारेपरेमस्यमोवास्यात किं
सलपति किंमलपति यवलपरेयवलावा किंरुः किंरुः किंरुलपति
किंरुलपति किंदयति किंरुपतिरनयोः नपरेहकारेपरेमस्यमोवा
स्यात किंरुते किंरुते उःमिधुट् शतप्रस्यस्यधुट्वास्यात आयौटकिंरु
टिकितौयस्याक्तौतस्यकमादायंतावयवौस्तः पत्संतः षट्संतः झोः कुवाट्
कशरिवालः कषसंयोगेशः प्राङ्क्षष्टः सुगाष्टः सुगाष्टः सुगाष्टः नश्च ना

प्राङ्क्षष्टः ९

गा ९

१३

ल. को

सम्भ्रमः २ इ. उ. ग. उ. उ. ३
 स. २५५१७
 तान्तरस्य सस्यधुर्वा स्याति सत्तमः संसः शितक पदांतस्य नस्यशेपेरुगवा. स. २५५१७
 मुः सन्नचुसैभुः ३. मोह स्वादचिडमुटनित्यम् हस्वात्यरेणोड. मूतदंयत्तदंत
 स्मात्परस्याचौनित्यं उ. मुशगमः स्यात् पुन्यं दुःखमा सुगस्मीशः सन्नंतः समः मुटि
 समारुः स्यात्मुटि भत्रातनासिकः पूर्वस्यतुवा भत्ररुपुकरेणोः पूर्वस्यानुना
 सिकोवा भनुनासिकात्यरेणुस्वारः भनुनासिकं विहायशः पूर्वस्मात्पर्येणुस्वा
 रागमः स्वरवसाधौ विमर्जनीयः स्वरिभवमाने च पदांतस्यारस्य विमर्गः संपुं
 कानासावक्तव्यः सैकता संस्कृता पुमः स्वयं परे अपरेण पिपुमारुः पुंस्कोकि

न २

सु

मं २
५३

राम
९

तुः पाहि पूर्वर्गे ३ ननु प्रश्नः तस्यारस्य ९

लः पुंस्कोकिलः न. २५५१७ प्रश्नान् भंपरे छविनांतस्य पदस्यारुः विमर्जनीयस्य स
 र्वारि चक्रिष्यायस्वा॥ चक्रिष्याय अप्रशान्तकिम् प्रश्ना. ननोति पदस्येति किं
 हंति नृत्ते नृनित्यस्यारुवापे कुषोत कक्षणे च कवर्गे च परे विमर्गस्य
 कक्षणे लः चाद्विमर्गः नृः पाहि नृः पाहि नृः पाहि नृत्पाहि तस्य परमांशे दि
 तम् द्विरुक्तस्य परमांशे डितं स्यात् कानामेडिते कानकारस्यारुगामेडिते परे
 कांस्कान कांस्कान छेच हस्वस्ये छतुक भन्वा दीर्घान् छतुक स्नेच्छतिाप
 दातादा दीर्घात्पदाता छे परे तु गवा लस्मिच्छाया लक्ष्मीच्छाया ॥ १ ॥

उमस्य मं पये॥
 मवातुना सिकः पु
 र्वस्यारुवा ॥ ३॥
 उता सिकात्यरे
 सुस्वारभा. स्वरव
 सानयो विमर्ज
 नीय ॥ सपुका नो
 होवर्कः ॥ ५

ल.को.

१०

विमर्जनीयस्यमखरि॥ विष्णुस्त्राता॥ वारारि॥ शरिपरेविमर्गस्यविमर्गोवि॥ हरि
ः शने॥ हरिश्शने॥ ससंभुषारुः॥ पदांतस्यमस्यपञ्चशब्दस्यचरुः स्यात्॥ अनारो
रपुनादपुने॥ अपुनादतः यस्यरोरुः स्यादपुनेति शिवोर्ध्वः॥ हरिच॥ अपुनादत
परस्यरोरुः स्याद्वरि शिवोर्ध्वः॥ भोगोअधोअपूर्वस्ययोदि॥ एतत्पूर्वस्यैर्य
देशोशि देवा उहदेवशिह भोसभगोसअधोसितिमांतातिपाताः तेषारुत्वे
यत्वेहाने॥ हलि सर्वपा॥ भोभगोअधोअपूर्वस्ययस्यलोपः स्याद्वलि॥ भोदेवा म
गानमसे अधोयाहि देवायाति॥ रोऽसुपि॥ भोहारेफादेशानतसुपि अहररुः

५४

सु

राम
१०

अहर॥ अहनिपस्यरुस्यार॥ अहोभ्याम ८८३

अहर्गणाः असुपिकिं अहोभ्यां अत्राहन्नितिरुत्वं रोरि रेफस्यरेफलोपः स्यात्
ठलोपेपूर्वस्यदिर्घाणाः ठेरफयोर्ध्वोपतिमित्रयोः पूर्वस्यारोदीर्घः पुनारमने
ः हरीरम्यः शंभूराजने ठोठलोपलिंठः अणाः किं वृठः मनसरथइत्यवरु
त्वेकानेहशिचेत्यत्वेरोरितिलोपेचप्राप्ते॥ विप्रतिषेधेपरंकार्यं तुल्यवल विरो
धे परकार्यं स्यात् इतिलोपेप्राप्तेपूर्वत्रासिद्धमितिरोरीत्यस्यासिद्धत्वादत्वंमेव
मनारथः एतत्तदाः सुलोपोकारन आमांसेलिंठककारयोरेतत्तदोयः सुस्तस्य
लोपोहलिनन्ममासेन स्यविष्णुः ससंभुः अर्कोः किम् एषकोरुडः अनन्त

तन्मद्यो तन्मद्यो तन्मद्यो तन्मद्यो तन्मद्यो

तन्मद्यो तन्मद्यो तन्मद्यो तन्मद्यो तन्मद्यो

लं. कौ

११

११

शि १४

सु

मामेकिं॥ अम० शिवः॥ हलिकिं॥ ए० षोड० सो० विलोपेचेत्यादपू० रां॥ स० इत्यस्य सो०
हो० यः स्यात् अविपादश्चेत्त्रोपेस त्वेव पर्ये त॥ मे० मा० म० वि० डि० प्र० भृ० ति॥ मे० ष० दा० सर
थि० ग० म॥ १॥ **इति विसर्गसंज्ञिका** ॥ अर्थ॥ वद० धातुर० प्रत्ययपातिपदिकं॥ धातुं
प्रत्ययं प्रपातं च वर्जयित्वा अर्थवत्कृत्वरूपं पातिपदिकं संज्ञं स्यात्॥ कृत्तद्धितसमा
साश्च॥ ॥ कृत्तद्धितानोसमासाश्च पातिपदिकसंज्ञाः स्युः खो जसमौ दृष्ट
प्राभ्यां भि० र० डे० भ्यां भ्यस० ड० सि० भ्यां भ्यस० सो० सां० यो० सु० प० सु० औ० जस० प्रथमा॥ अम० भौ० दृ
० शस० द्वितीया॥ रा० भ्यां० भि० स० तृतीया॥ डे० भ्यां० भ्यस० चतुर्थी॥ ड० सि० भ्यां० भ्यस०

राम

११

राम की दा जो धातु चश्च +

व० दुषु वहुषु वहुषु वहुषु ॥ वहुषु विवक्षा याव० वहुषु वहुषु वहुषु वहुषु

ने स्यात् ॥ १४

पंचमी ड० सु० भो० सु० आ० म० ष० की० डि० अ० म० सु० प० स० प्र० मी० धा० प्रा० ति० प० दि० का० नू०
अंतादावंतात् पातिपदिकाच्च परे स्वादयः प्रत्ययास्युः सु० प० सु० प० स्त्री० णि० त्री
णि० व० च० नान्येकश० एकच० न० द्वि० व० च० न० बहु० व० च० न० संज्ञानि स्युः द्वे० क० षो० द्वि० व० च० न० क
व० च० ने० द्वि० त्वे० क० षो० त्वे० र० ते० स्तः० वि० श० मो० व० स० मानं० वर्णाना० म० भा० वो० व० स० मानं० संज्ञः स्या
त्॥ रु० त्व० वि० स० र्गो० श० मः० सरु० पा० णा० मे० क० श० ष० एक० वि० भ० न्तो० एक० वि० भ० न्तो० या० ति०
सरु० पा० णे० ष० व० दृ० षा० ति० ने० षो० मे० क० ए० व० शि० ष्य० ने० प्र० थ० म० योः० पूर्व० स० वर्णाः० अ० क० प्र० थ० मा
द्वि० ती० य० यो० र० चि० पूर्व० स० वर्णा० दी० र्घ० ए० का० देशः० स्यात् इति० प्रा० प्रे० ना० दि० चि० आ० दि० चि० न

अथेत्तुप्यते २

वहुषु वहुषु वहुषु वहुषु

प्र० प्र० म०

पर० म०

इत्यधिकृ

त् ॥

एवंसवर्णदीर्घः वृद्धिरेचि रामो बहुपुबहुवचनम् चुर प्रत्ययाद्योचुदुश्नो
 स्तः विभक्तिश्च सुप्रिडे विभक्तीसंज्ञोस्तः नविभक्तौतस्माः विभक्तिस्थानवर्गस
 मानेतः इतिमस्यनेत्वम् रामाः एकवचनसंवृद्धिः संवोधनेपथमायाएक
 वचनसंवृद्धिः स्यात् यस्मात्प्रत्ययविधिलदादिप्रत्ययंगं यः प्रत्यगायस्माकि
 यनेतदादिशब्दरूपंतस्मिन्नंगं स्यात् एङ् रुखात्मसंवृद्धेः एङ्नादुस्वाताच्चागाद्
 ह्युप्यतेसंवृद्धेश्चेत् ॥ हेराम हेरामो हेरामाः भविपूर्वः संकोम्यचिपूर्वरु
 पमेकादेशः स्यात् रामम् रामो लशकतद्धिते तद्धितवर्जप्रत्ययायालः ॥ १२ ॥

कर्मणिदिताया कर्त्तृक एता यो ३। सं प्रदा ने ४। अयादा ने ५। रो जे द्या अयिका एता यो ७।

शकवर्गाइतः तस्माच्छेसानः पुंसि पूर्वसवर्णदीर्घात्परोयः शतः तत्तस्यनः
 स्यात्पुंसि भट्टकुष्ठाइतुस्यवायेपि भट्टकवर्गपवर्ग भाइतुम् एतेभ्यस्ते
 यथासंभवंमिलितेश्चव्यवधानेपिरषाभापरस्यनस्थराः स्यात्समानपदे ई
 तिप्राप्ते यदांतस्य तस्यरणान रामान् यङ्गसिङ्गसामिनात्स्याः भदन्तादादीना
 मिनादयःस्युः एत्वं रामेण सुपिच यन्नादौसुपिज्ञतोंगस्यदीर्घः स्यात् रामभ्यां
 ॥ भन्तामिसरेत् अनेकालमित्तवस्य रामैः डेर्यः भन्तागांत्परस्यडेर्पा
 देशः स्यानिवदादेशानल्लिखौ जदेशस्यानिवत्स्यान्नतस्यान्यत्वाश्रयविधौ ॥ ३ ॥

ले. को

१३

१३

निम्नानिवन्तात्सुपिचेतिदीर्घः रामाय रामाभ्यां बहुवचनेरुल्लेखत् रुलादौबहु
वचनेसुप्यन्तोंगस्येकारः रामेभ्यः सुपिकिं एचच्चां वाचस्मानि भवसानेरुला
चगेवा गमात्॥रामाद् रामाभ्यां रामेभ्यः रामस्य॥ ओसिच भन्तोंगस्येकार
ः रामयोः रुस्रनघोपोतुद् रुस्वातान्नघन्तादावंताद्यागात्परम्यामोतुडागमः
नामिञ्चजन्तागस्यदीर्घः रामाणां॥ रामे रामयोः एत्वेकते भादेशपत्ययो
इशाकुभ्यांपरस्यापदानस्यादेशः पुत्ययावयश्चयः सलस्यमर्चयादेशः ईषद्वि
वृतस्वसस्यतादृशएवपः रामेषु एवंरुक्मादयोप्यदन्ताः॥ सर्वदिनीमर्वनामा

सर्व दिनि सु कृस्वहृणा रिं सर्वनाम संज्ञाति सु ॥ ॥

६३ ६३

नि सर्व विश्व उभ उभय उत्तर उत्तम अन्य जन्तुतर इतर त्वत् त्व नेम स
प्रसिम पूर्वपरावरदक्षिणोत्तरापराधरुशि व्यवस्थायामसंज्ञायां स्वमज्ञाति
धनारयापो अंतरं बहिर्योगो यसं पसं व्यानयोः तद तद यद् एतद् इदम्
अदम् एक द्वि पुष्पद् अस्मात् भवतु किम् जसः शि भदन्तात्सर्वनाम्ना
जसः शीस्यात् अनेकात्वात्सर्वदेशः सर्वसर्वनाम्ना स्मैः अतः सर्वनाम्नाडेः
स्मै सर्वस्मैः इ तिथोस्मास्मिनौ अतः सर्वनाम्नास्तयोरेतौस्तः सर्वस्मात् भा
मिसर्वनाम्ना सुद् अवर्णीतात्सर्वनाम्ना विहितस्यामः सुडागमः एत्वषत्वे सर्व

ल. को

१४

१४

रा४

सु

षां सर्वस्मिन् शेषं रामवत् सर्वविश्वादयोऽप्यदन्ताः उभशब्देनित्यं द्विवचनात् उ
भौ २ उभाभ्यां ३ उभयोः २ तस्यैव पाठोऽकनर्थः उत उतमौ प्रत्ययो प्रत्ययग्रह
णानदन्तग्रहणमिति तदन्ताग्राह्याः नेमशब्दार्थे समः सर्वपर्यायः नृत्यपर्यायस्त
न समानमिति ज्ञापकात् पूर्वपरावरदक्षिणोत्तरापरार्धविवस्थायां संज्ञायां
एषा व्यवस्थायां संज्ञायां सर्वनामसंज्ञागणमुच्चात्सर्वत्रयाप्राप्ताजसिवा पूर्वं पूर्वा
ः स्वाभिधेयापेक्षावधिर्नियमो व्यवस्था व्यवस्थायां किं दक्षिणागाथकाः कुशलाश्
त्यर्थः स्वमज्ञातिधनारव्यायां ज्ञातिधनान्यवाचिनः स्वशब्दस्य प्राप्तासंज्ञासाजसिवा

राम
१४

असंज्ञायां किम् उत एः कुरवः

सा ३

स्यात् स्व स्वाः आत्मीया आत्मानर्त्नीवा ज्ञातिधनवाचिनस्तस्वाः ज्ञानयार्थावा
अन्तरं वहिर्गोपसंख्यात्रयोः कोऽपरिधानीये चार्थे अन्तरशब्दस्य प्राप्तासंज्ञाजसि
वा अन्तरे अन्तरवागृहा वाह्या इत्यर्थः अन्तरे अन्तरवाशाट्का परिधानीया इत्यर्थ
ः पूर्वादिभ्यो नवभ्यो वा एभ्योऽसिद्धिः स्मात् स्मिन् नो वास्तुः पूर्वस्मात् पूर्वान् पूर्व
स्मिन् ॥ पूर्व एव परादीनां शेषं सर्वत्र प्रथमचरमनऽयात्यादौ कतिपयनेमाश्च
एतेन स्युक्तसंज्ञावास्तुः प्रथमे प्रथमाः तयः प्रत्ययः तदन्ताग्राह्याः ॥ द्वितये द्वि
तयाः शेषं रामवत् नेमे नेमाः शेषं सर्वत्र तीयस्यङित्सुवा ॥ द्वितियस्मै द्वि

ल. को

१५

१५

वि३

निष्ठापइत्यादि एवंततीयः निर्जरः जरायाजरसन्यतरस्यो जराया जरसुवास्या
दजादौविभक्तौ पदांगाधिकारेतस्यचतदंतस्यचनिर्दिश्यमानस्यादेशाभवंती स
कदेशविहृतमनन्यवदितिजरशब्दस्य जरस निर्जरसो निर्जरसः इत्यादि प
क्षेहलादौच रामवत विश्वया दीर्घाज्जसिच दीर्घाज्जसी विचनपूर्वसवरण
दीर्घः वृद्धिर्ध्वपोविश्वपाः विश्वपां विश्वयो मुञ्जपुंसस्य स्वादिपंचवचनानि
सर्वनामस्थानसंज्ञानिपुरस्त्रीवस्य स्वादिष्वसर्वनामस्थाने कण्यत्ययावधिषुस्वा
दिष्वसर्वनामस्थानेषु पूर्वपदस्यान् यविभं यादिष्वजादिषुचकण्यत्ययावधिषुस्वा

राम

१५

दि१

४ ह्रीजसिचह्रस्वाताङ्गस्यगुणाःजसिःहरयःह्रस्वस्यगुणाःसंख्यो४

दिष्वसर्वनामस्थानेषु पूर्वभंस्यान् भाकशरादेकासंज्ञा इत दुर्द्धकडागः कर्मधारय
इत्यतः प्रागेकस्यैकैवसंज्ञाज्ञेया यापरानवकाशाच भातोधातोः भाकारांतोयोधातु
स्तदंतस्यभस्यांगस्यलोपः अलोप्यस्य विश्वपः विश्वपा विश्वयाभ्यामित्यादि एवं
शंखधादयः धातोः किं हाहान् हरिः हेहरे हरिम हस्तिन शेषोच्यसवि शेष
इतिस्पष्टार्थम् हस्त्रेयाविदुतौ तदंतं सखिवर्जंघिसंज्ञं भातेनास्त्रियां षेः परः
स्यातेनास्यास्त्रियां भातासंज्ञायां हारिणा हारिभ्याम् हारिभिः घेर्ङि.ति पि
संज्ञस्यङि.तिसुपिगुणाः हरेये गुणोक्तेन इ.मिड.सोश्च सङ्गेड.मिड.सारनिपूर्वरुमे

ह्री४

द२

ति२ डि.ता२

खि४ प२

न. को

१२

कादेशः हरेः १ हरीणाम् भवधेः इडम्यामुत्तरस्य देवोत्तरवत् हरेः हरिषु एवं
कव्यादयः जनइसौ सयुरंगस्यानङ्गदेशो संवृद्धौ सौ सलोत्पात्तवृद्धौ पद्मा सर्वनाम
स्थाने चासंबुद्धौ नान्तस्यो पद्मायादीर्घा सं वृद्धौ सर्वनामस्थाने सपुनः एकाल्पस्य
यस्य हल आभेदादीर्घा लुति स्य पुनः हल हलं तात्पर्यं दीर्घा यौ आपो न दंताच्च परं मुनीसीत्ये
तदपुनः हलुप्यते पुन्यपलोपे पुन्यपलक्षणं पुन्यपलोपे पितदा श्रीतं कार्यं स्यात् न
लोपः प्रातिपदिकान्तस्य प्रातिपदिकं संज्ञकं यत्पदं तदंतस्य न स्य लोपः सरवा
सरयुरसंबुद्धौ सयुरंगान्तरं संबुद्धिर्वर्जं सर्वनामस्थानं शिद्धं स्यात् भवेति श्रिति

राम

१६

भजेतांगस्य वृद्धिर्जिति श्रिति च परे सरवायो सरवायः हेसरेव सरवायं स
रवायो सरवीतं सरवासरवे स्यन्तात्परस्य श्रिति शब्दाभ्यां ग्रीती शब्दाभ्यां कृतः
पद्माणां देशाभ्यां परस्य डः मिडः सारतडः ॥ सरयुः सौत इतः परस्य डः शीत
सरेयो शेषं हरिवत् पतिः समासस्य यिसंज्ञः पत्या पत्ये पत्युः पत्यौ शेषं हरि
वत् समासे तु भूपतये कतिर्वहवचनांतः बहुवचनवत् इति संख्या इति च डः
तन्ता सरवाय संज्ञा स्यात् पद्मालुक् जइशमाः पुन्यपल्लवकल्लुल्लुपः लुक्
ल्लुल्लुपशब्दः कृतं पुन्यादर्शनं क्रमान्न न संज्ञं स्यात् कति न सिचैति गुं पाप्मे नलु

५१

५२

लो१

ल.कौ.

१७

मतांगस्य लुमताशयेनलुप्रेतत्रिमित्रमंगकार्यनस्यात् कति कतिभिः कति
भ्यः २ कतिता कतिषु भस्मशुषत पसंज्ञकास्त्रिषुसरुपाः त्रयः त्रीनः त्रि
भिः त्रिभ्यः २ त्रैलोक्यः भामिपुरे त्रयाणां त्रिषु गो गान्तेपिपियत्रयाणाम् त्र
दादीनामः एषामकारोविभक्तो द्विपर्यन्तानामवेष्टि द्वौ २ द्वाभ्यां ३ द्वयोः २
पानिलोकमितिपपिः सूर्यः पण्यो पण्यः हेपयीः पपीस पण्यो पपीन पण्य
पपिभ्यां पपीभिः पण्य पपीभ्यां पपीभ्यः पण्यः पण्यो पपी पण्यः पपीषु एवं
वानपस्यादयः बह्वः श्रेयस्यायस्यसः बहुश्रेयसी यस्यावेतिदी ईदृदंतैतित्य

राम

१७

स्त्रीलिंगोनदीसंज्ञोक्तः प्रथमलिंगगुरुणां च पूर्वस्त्राग्यस्यापसर्जनत्वेपिनत्वे
दीत्वं वक्तव्यमित्यर्थः अन्वार्थनष्टोर्हस्वः संवृद्धौ हेवहुश्रेयसि आगतयाः
नयतात्पर्येणान्दितामाशंगमः आत्मा आगेचिपरेवृद्धिरेकादेशः बहुश्रेय
स्य बहुश्रेयस्याः २ बहुश्रेयसीनां देवगमनशामीभ्यः नयतादावेतान्नीशवाच्च
देवगमादेशः स्यात् बहुश्रेयस्यां शेषपीवत् अतिलक्ष्मीः शेषवहुश्रेयसीव
त् प्रधीः अचिभुवातधुवां चोरियडु वडौ अुप्रत्ययांतस्यवर्णावर्णांतस्यधातो
र्भू इत्यस्यचांगस्य वडु वडौ सौजादौ प्रत्यये इति प्राप्ते एवनेकाचोसंयोगपूर्वः

ले. को.

१८

स्य धात्व वयव संयोग पूर्वानभवति य इवर्गान्तदंतो यो चातुस्तदंतस्यानेकाचो गम्य
 यणो जादोपत्ये ॥ यधो यध्यः यधं यध्यः यध्यि शेषं यपीवत् एवं गामणीः अतु
 गामण्यामः गतिश्च यादयः क्रियायोगे गति संज्ञाः स्युः गतिकारकेतर पूर्वपदस्य
 यगनेष्यते शुद्धिर्धियो नमः सुधियोः एतयो रचिसुपि यरान सुधियोः सुधियः
 इत्यादि सुषमिद्धतीति सुखीः सुखीः सुख्यः सुख्यः शेषं यपीवत् शंभुर्ह
 रिवत् एवं भात्वादयः तज्ज्वत्कोष्ठः असंबुद्धौ सर्वनामस्थाने कोष्ठ इत्यस्य
 स्थाने कोष्ठशब्दः प्रयोगोक्त इत्यर्थः अतोऽसि सर्वनामस्थानयोः अदन्तागम्यगुणो

राम
१८

को सर्वनामस्थाने च इति प्राप्ते अतुशानस्य रुदं सोने हसांच अदन्तानामुश
 नसादीनां चानरुम्यादसंबुद्धौ सो अपतुनतृचस्वमनपुनेष्ट्वष्ट्वसतृसातृ
 योत् प्रसोक्तं ॥ अवादीनामुपधायादीर्घासंबुद्धौ सर्वनामस्थाने कोष्ठा कोष्ठा
 रो कोष्ठाः कोष्ठाः कोष्ठाः कोष्ठेन विधायातृतीयादिष्वचि अजादिषु तृती
 यादिषु कोष्ठोर्वातृज्वत् कोष्ठा कोष्ठे अतुतु अतोऽसि रुमोरति उदेकादेशः
 रपरः रात्सस्य रेफात्संयोगात्स्य संस्ये वलोपो नान्यस्य रस्य विमर्गः कोष्ठः २
 कोष्ठाः २ नमचिरतृज्वद्वावभ्योनु पूर्वविप्रतिषेधेन कोष्ठोर्वा पक्षे हलादौ
 २ कोष्ठे

अतिचमूः। अतिचम्वो. १

लं. को.

१९

15

चशंभुवत हः हः कस्यावित्यादि अतिचम्वः। अतिचमूशे तु नदीकार्यविशेषः
ः हे अतिचमू अतिचमू अतिचमू अतिचमू अतिचमू अतिचमू अतिचमू अतिचमू
लयः शोः सुषि धात्ववयवसंयोगवर्जनभवति पडवर्णस्तदन्तोपाधातुस्तदन्तः
स्थानिकां चागस्य यणस्यादचिसुपि खलप्लो खलप्लः एवं सुल्वादयः स्वयंभूः
स्वयंभूवो॥ स्वयंभुवः वर्षाश्च अस्यायणस्यादचिसुपि वर्षाश्चावित्यादि दः
न्मूः दन्कस्यतः पूर्वस्य सुबोयणवक्तव्यः दन्मो एवंकारभः पुनर्भूः धाता
हे धातः धातारो धातारः अवरणोऽस्याणवचो धातारो एवं नष्टादयः पिता

५३

राम

१९

१९

आशुभ सुखदयि
ASHA ARCHIVES

1359